

De bijbel van Jacob van Liesvelt

Anne Jaap van den Berg

Het Nederlands Bijbelgenootschap heeft de beschikking over een bibliotheek, waarin een ruime collectie bijbels opgenomen is. Deze collectie bestaat uit bijbels in het Nederlands en in verschillende andere talen. Prioriteit in de collectievorming hebben de Nederlandstalige bijbels. De bibliotheek streeft ernaar de vindplaats te zijn van Nederlandstalige bijbels, oud en nieuw, groot en klein. De collectie bevat ook een behoorlijke hoeveelheid prentbijbels en geïllustreerde bijbels. Wat betreft de niet-Nederlandse talen zijn voorhanden de voornaamste edities van de Europese landen en verschillende uitgaven uit andere werelddelen, waaronder een grote verzameling Indonesische uitgaven.

In deze rubriek zal telkens een interessante bijbeluitgave besproken worden. Dat kan een bijzondere oude bijbel zijn, een prentbijbel of een meer moderne bijbel die speciale toelichting verdient. De eerste bijbeluitgave die ik in deze rubriek aan de orde wil stellen, is de Liesveltbijbel.

Complete bijbel

In 1526 verscheen in de Nederlanden voor het eerst een complete bijbelvertaling, gedrukt door Jacob van Liesvelt te Antwerpen. Een volledige bijbeluitgave was nieuw in die tijd. In de jaren daarvoor waren, zowel in handschrift als in druk, wel gedeelten van de Bijbel, zoals de Psalmen en het Nieuwe Testament, verschenen, maar een complete vertaling in het Nederlands was tot 1526 niet voorhanden. Ook de Delftse bijbel uit 1477, het eerste met losse letters in de Nederlandse taal gedrukte boek, omvatte niet de gehele bijbeltekst: de Psalmen en het Nieuwe Testament waren daarin niet opgenomen.

Titelpagina, Liesveltbijbel, Antwerpen 1542

Foto: NBG/Sandra Haverman

Gebaseerd op Luther

Een ander bijzonder aspect van de Liesveltbijbel is dat het de eerste reformatorische bijbelvertaling in de Nederlanden was. De tekst van het Nieuwe Testament berust geheel op de vertaling van Luther, voor het Oude Testament werd in de eerste druk ook nog gebruikgemaakt van de Vulgata en andere bronnen. In 1522 was het Nieuwe Testament in de vertaling van Luther verschenen, het Oude Testament volgde in gedeelten en werd uiteindelijk in 1534 voltooid. Van Liesvelt volgde in de verschillende drukken de vertalingen van Luther die beschikbaar waren.

Uitgaven

Van de Liesveltbijbel verschenen zes uitgaven - de laatste in 1542. De tekst van de uitgave van 1535 is geheel op grond van Luthers vertaling samengesteld.

De uitgaven zijn in groot folio, de tekst is gezet in twee kolommen, waarbij ieder hoofdstuk is ingedeeld in vijf gedeelten aangegeven door de letters A tot en met G. Versindeling kende men nog niet, die werd rond 1560 in Nederlandse vertalingen ingevoerd. In de bijbel zijn vele houtsneggravures opgenomen, die door Jan Swart gekopieerd zijn van de illustraties uit de oorspronkelijke Duitse uitgave van Luthers vertaling. De vele opeenvolgende drukken laten al zien dat er onder de aanhangers van de Hervorming grote behoefte bestond om de Bijbel zelf of in bijeenkomsten met gelijkgezinden te lezen. Nu was eindelijk de Bijbel beschikbaar voor een ruimere kring dan alleen enkele bevoorrechten. Bij de hervormingsgezinden had deze bijbel lange tijd een bijzondere positie. Over deze vertaling schreef de gereformeerde leider Abraham Kuyper enkele eeuwen later:

Die bijbel is het over wiens bladen onze vaderen hunne tranen geweend, hunne bange zuchten geslaakt hebben; hij was de schuw verholten vriend hunner eenzame uren, het gouden kleinood, waarvoor goed en bloed werd veil geboden, en dat die wondere kracht wist in te storten, die het sterven van den martelaarsdood met fieren moed braveren deed.

Steeds reformatorischer

De verschillende uitgaven van Van Liesvelt kregen geleidelijk aan steeds meer een reformatorisch karakter. Al de titelpagina van de eerste druk, die eenvoudig luidt: *Dat oude ende dat nieuwe testament*, bevat door middel van bijbelteksten een pleidooi voor lezing van de bijbel in de volkstaal. Onder meer is de tekst van Deuteronomium 6:6-7 opgenomen, waarin staat: 'Ende dese woorden die ick u ghebiede suldy ter herten nemen, ende ghi sultse uwen kinderen vertellen, ende daer af spreken als ghi in uw huys

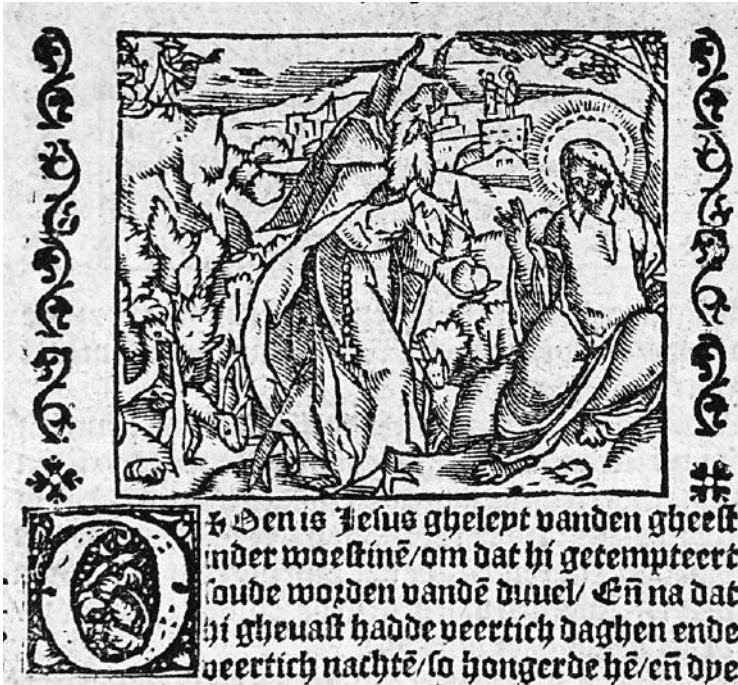
---

sids ofte opten weghe gaet'. De verticale tekstblokken geven onder andere de zendingsofdracht van Matteüs 16:15 (bedoeld wordt: Marcus) en de tekst uit 2 Johannes 10 waarin gewaarschuwd wordt tegen dwaalleraren. In de eerste druk zijn slechts enkele kanttekeningen opgenomen, die een gelijklopende bijbelplaats vermelden. Vanaf de tweede druk uit 1532 kwam boven de hoofdstukken een korte inhoudsopgave te staan, er werden in de marge tijdrekenkundige aantekeningen geplaatst en het aantal kanttekeningen nam toe. Ook was de titel gewijzigd. Daarvan luidde het begin nu: *Den Bibel, met grooter neersticeyt gecorrigeert, ende op die canten gheset den Ouderdom der Werelt*. Vanaf deze tweede druk is op de titelpagina afgedrukt dat de bijbel uitgegeven was *cum gratia et privilegio*, een goedkeuring door het stadsbestuur van Antwerpen die de uitgever in elke druk herhaald heeft. De inquisitie heeft deze goedkeuring niet erkend. In de uitgave van 1535 werd een uittreksel van Luthers voorrede op het Oude Testament opgenomen.

Arrestatie en veroordeling

Hoewel vanaf 1536 het verbranden van uitgaven van Van Liesvelt beloond werd en de drukker al een enkele keer met justitie in aanraking was gekomen, zou het tot 1545 duren eer hij opnieuw vervolgd werd. Aanleiding was de editie van 1542. Daarin komt het reformatorische karakter het meest tot uiting. In de slotwoorden van de titel worden nieuwe kanttekeningen aangekondigd: *met noch sommige schoone verclaringen op dye canten, dye op dander noyt geweest en syn*. Inderdaad is een aantal nieuwe kanttekeningen opgenomen, waarvan de inhoud ontleend is aan die van Luther. Zo staat er bij Matteüs 7:16: 'Bydenhonden ende den verckens verstaetmen die vianden des woorts Gods' en bij Johannes 5:25 is aangetekend: 'stemme des Soons Goods hooren, dats sijn woordt int herte ontfanghen ende dat ghelooven en daerdoor levendich worden inden geest'. Zeker aanstootgevend waren ook de kanttekeningen bij Kolossenzen 1:2: 'genade dats vergevinge der sonden door Christum, vrede dat is dat in ons te weten is dat wi seker gheloven door Christum salich te zijn' en naast 1 Petrus 2:5 staat: 'opten steen ghetimmert syn, is alle onse hope setten op christum alleen'. Dergelijke uitspraken waren ook opgenomen in het register dat voorin de bijbel geplaatst was, waarin de belangrijkste onderwerpen die behandeld worden kort omschreven worden. Daar treft men opmerkingen als 'evangelische predicanten moeten fabulen schouwen' en 'sonde wert alleen van gode vergeven door Christum'. Dergelijke zaken ontging de inquisitie niet en Van Liesvelt werd in 1545 gearresteerd. De aanklacht was op grond van de kanttekening waarin hij gezegd had 'dat de salicheyt der menschen alleen comt door Jesum Christum'. Van Liesvelt beriep zich tevergeefs op het

hem verleende privilege en hij kon de rechtbank niet van zijn onschuld overtuigen. Hij werd ter dood veroordeeld op 27 november 1545, een vonnis dat de volgende dag voltrokken werd. De processtukken laten zien dat hij alleen wegens de kanteekeningen onthoofd is en niet zoals men wel heeft verondersteld wegens een illustratie bij Matteüs 4:3 over de verzoeking van Christus in de woestijn, waarop de duivel afgebeeld wordt in monnikspij met een rozenkrans om zijn middel. Deze afbeelding is ook te vinden in een rooms-katholieke bijbeluitgave uit 1560. Bovendien bevat hij geen aanval op de leer van de kerk, maar verwijst hij veeleer naar het spreekwoord over de wolf gehuld in schaapskleren.

Afbeelding bij Matteüs 4:3, Liesveltbijbel, Antwerpen 1542

Foto: NBG/Sandra Haverman

In 1546 stond de Liesveltbijbel genoemd op de dan voor het eerst in het Nederlands verschenen index van verboden boeken. Van de boeken op deze index bevatte de meerderheid - 30 van de 37 - bijbeltekst ontleend aan de vertaling van Luther. De overige verboden edities waren uitgaven van het Nieuwe Testament die teruggingen op de Nederlandse vertaling van het Nieuwe Testament van Erasmus.

Martelaar?

Jacob van Liesvelt is in de loop der tijd als een martelaar van de Reformatie beschouwd, maar het is de vraag of dat terecht is. Bij hem waren ook anti-reformatorische uitgaven verschenen en in 1540 drukte hij zelfs een plakkaat tegen ketterij. Het valt op dat niet, zoals bij ketteren gebruik was, het leven van Van Liesvelt op de brandstapel zijn einde vond, maar dat hij, zoals bij een burgerlijk vergrijp, onthoofd werd. Hoewel bij hem vermoedelijk zakelijke motieven de boventoon voerden, blijkt uit zijn uitgaven, waar toch moed voor nodig was, zeker sympathie voor de zaak der Hervorming. In elk geval heeft zijn optreden, hoezeer hij ook bij de rechtbank getuigde nooit de rooms-katholieke godsdienst te hebben willen schaden, ertoe bijgedragen dat velen de Bijbel konden lezen. Van zijn bijbel, die onder de hervormden lange tijd in ere gehouden werd, is nog een aantal nadrukken verschenen. De laatste verscheen in Amsterdam en in Hoorn in 1629, toen onder gereformeerden en lutheranen al lang nieuwe vertalingen ingeburgerd waren.

Exemplaren in NBG-bibliotheek

Van de uitgaven van Van Liesvelt bezit de bibliotheek van het Nederlands Bijbelgenootschap de zesde druk uit 1542. Het is een fraai exemplaar, in de originele perkamenten band, met vele houtgravures. Voorts bezit de bibliotheek enkele nadrukken: de Emdense drukken uit 1562 en 1564 en de Leidse editie van Jan Claesz. van Dorp uit 1596. Enkele Nieuwe Testamenten zijn afzonderlijk uitgegeven, zowel door Van Liesvelt zelf als na zijn dood door anderen. De bibliotheek bezit één exemplaar dat door Goris Hendriksz. in 1566 te Vianen gedrukt is - een zeldzame uitgave. Dit boekje kon daar in 1566 openlijk uitgegeven worden, omdat de vrijstad Vianen beheerd werd door Hendrik van Brederode die - hij was getrouwd met een lutherse vrouw - de zaak van de Reformatie aanhing.

Dr. A.J. van den Berg is hoofd bibliotheek, archief en documentatie van het Nederlands Bijbelgenootschap

Geraadpleegde literatuur:

C.C. de Bruin, *De Statenbijbel en zijn voorgangers. Nederlandse bijbelvertalingen vanaf de Reformatie tot 1637*, bewerkt door F.G.M. Broeyer, Haarlem-Brussel 1993.

Wilco C. Poortman, *Bijbel en prent. Deel I. Boekzaal van de Nederlandse Bijbels*, 's-Gravenhage 1983.

August den Hollander, *Verboden bijbels. Bijbelcensuur in de Nederlanden in de eerste helft van de zestiende eeuw*, Amsterdam 2002 (inaugurale rede UvA).